

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

38.

KANYAROK

Pesti útjainkról hazatértünkben legtöbbször éjszakai sötétségben közelítjük Szegedet. Jöhetünk gyalog, vonaton vagy biciklivel, a régi budai baromhajtó út nyomvonalán, a mai E 5-ösön, már Jánosszállásnál ránk köszönnek a rendező pályaudvar magas lábú lámpái. Az még hazáig lehet 15 kilométer. Ebből a tapasztalatból tudom, hogy Záhonyhoz is annyira lehetünk az öreg tanítóval. A záhonyi nagy rendező lábas lámpái már látnak bennünket, ahogy mi azokat.

Nem érzek fáradságot, útítársam szava sem fakul. Mintha évtizedek óta várta volna a lehetőséget, hogy elem öntse sorsa fordulásainak históriáját. Még biztatások sem kellenek. Abban a rendben mondja, ahogy én kérdezném.

— A kasznártól szenvedtem. Egy éven át. Nagyobb valakinek tartotta magát a mindenható földbirtokosnál. Amikor eljött a proli diki, nem ismerte föl a világ lépéseit. Volt ellensége. Rárontottak, az életét követelték.

Pölyhődöz bajuszú sihederke voltam, aki, ha nem tanul tanítóságot, tán akkor is a védelmére kelek. Tán mivel tölem nem is érdemelte, annál inkább.

Az évszázadokon át rúgott-vágott béresi népek kit sem tartottak első akasztani valónak, mint a kasznárt, aki minden őseik szenvedéséért felel, lakol!

Tudom, mert sose felejttem el, március 24-én este riadóra verték meg az uradalom közepén felállított dókát. Az egy gőzeke-kormánylemez volt, két szál dróttal egy ágásra akasztva. Hangja eljárt a hetedik határig. Az uradalom időrendjét kalapálták ki rajta az arra illetékes csőszök a békéesebb időkben.

A hajnali három órát, hogy adj az ökröknek enni, öt órakor, hogy fogjál be a szekeredbe. Ő verte este nyolckor a nyugovóra térés óráját.

Hanem a forradalom idején megszólalt napjában tízszer is. Rengeteg sietségbe kezdett a történelem. Egy ember a maga eszétől nem is tudhatta, merre, meddig. Szól a dóka, odaseregeltünk köréje, ahogy falusi kisbíró dobjának szavára szaladtak össze annak idején a lakosok. Hogy osszuk szét a magtári gabonát. Hogy a malom éjjel-nappal öröl vám nélkül a rászorulóknak.

Máskor arra kiabált a dóka, hogy meg kell választani az uradalom direktóriumát, hogy a kastély vadászpuskáival kell fölszerelni az új őrséget.

Szól a dóka március 24-én este. Éppen engedtem kifelé a gyerekeimet az iskolából, hiszen már 4 órától csak nótáztunk, mert petróleum híján nem láttuk a betűt. Szól a dóka, odamegyünk. Nagy csődület. A kasznár középujt. Összekötözött kézzel, lábbal. Igen tisztességes gondolkozású öreg béres, Dóczi Gyura a direktórium nevében kimondja a kasznárra a haláli végzést, mivel.

Az uradalmi cselédek bizodalomból írnoka a direktóriumnak. Senki a kasznár mellett a

száját föl nem nyitotta. A répagödörök partján pedig lelőni, mint a veszett kutyát! Ez volt a törvény. A nép zúgta: úgy legyen! Mondom, emberek, itt haragból törvénytelen törvényt tenni lehet, de annak holnap már meg lesz a visszavágója. Inkább szállítsuk a kasznárt a járási direktórium elé, teregezzük ki a bűneit, aztán kapja ki a jussát. De mi nem piszkolhatjuk be magunkat az elhírtelenkedéssel. Nagy felháborodás. Ha nem ismernek gyerek korom óta, tán fejbe is kólintanak. A népharag olyan magas lángon lobogott, az ég alja majdnem vargát rántott tőle. Nagy morgásokkal vették tudomásul a mi kutyánk tanult kölkének szavait. Mindjárt befogtak egy nagy valkó szekérbe, fölült az oldalára négy puskás őr, a kasznárt az alcserényre lökték. Én a bakon, s indulunk.

Sötét van, mint a zsákban. Átme gyünk három falun, mindenütt igazoltatnak bennünket, viharlámpával nézik a halálra ítélt kasznárt. Nem adtak volna az életéért egy fapetakot, még köptek is, amikor a bűnei leltárából egynéhányat elősoroltak a puskások. Nem tettek azok hozzá egy igét sem a lajstromhoz. Hangjukban Dózsa korától minden bántalom, sérelem, kiforgatottság benne rezgett.

Apám sem beszélt másképp; mért hazudtoltam volna meg az őseimet? Minden bánatunkért most akarnak igazat venni. De csak ez az egy élő bűnös a kezünkben. Ugyan még három segédtsit a magtár pincéjében. A kisebb bűnösök ott várják a nép ítéletét.

Megyünk. A lovak a lábukkal látják az utat. A mellettem ülő kocsist is inkább csak érzem, mint látom. A kasznár feje az üléshez közel. Odahajolok, jó nagy, szalonnázó bicskámmal elvágom a kezét szorító kötelet, aztán odanyomom a bicskát, hogy a lábáról ő maga vágja le az ístrángot, aztán iszkiri! Egy szót sem kellett mondani. Volt esze.

Megyünk át a negyedik falun, az őrség megállít. A kasznár sehol. Föltúrják az alcserény szalmáját, se kés, se kötél darab. Hogy szabadíthatta ez ki magát, hacsak valami boszorkányos erővel nem?

Heten utaztunk a valkó szekéren. Hatan maradtunk. Négy felnőtt ember írástudatlan, de boszorkányságban nem hitt, se lidércben, hazajáró lélekben.

Dühükben kisütögették a puskáikat. A negyedik falu őrségének lámpáinál gyanakodva vizsgálgattuk egymást. Ki tehetta? Áruló lehet közöttünk? Hatónk között? Vagy valamelyik előző falu őrsége adott kést a kasznár kezébe, amíg dévánkozva vizsgálgatták? Nem tudta rajtam kívül senki. Én meg hallgattam.

Reggelre hazaértünk, alig megborotválkoztam, kezdődött a tanítás. Odamegyek, először elküldtek. Szelidkés megbocsátással, ki nem mondott gyanúsítással.

— Nem kell minékünk írnok! Csak aztán jóra tanítsd a gyerekeinket!

Apámék sajnálták, hogy így kiestem a forradalmi bizottság kegykosarából. Búnak eresztették a fejüket, hogy mekkora romlás költözött belém a szegedi négy év alatt. Az urak pártjára álltam, ha a cselédvért szopó kasznárért a családot megtagadtam. Nem faggattot apám, anyám, csak amikor enni összejöttünk esténként, a szokásos vidám beszélgetés teljesen elapadt. Nem is sok okunk volt a vidámságra. A hadak járása, beszállásolások, sorozások, a front közeledése, távolodása, naponta hozták az izgalmat. De hozta a posta az új világ kívánalmait is. A Közoktatásügyi Népbiztosság minden helyén maradt néptanítót felkért és programmal ellátott, hogy de mindjárt, és tegnap is késő lett volna, kezdjük el az analfabéták betűre tanítását, a népművelő előadásokat az államformákról, a proletár diktatúra mivoltáról, rendeleteiről, terveiről.

Éjfélékig égett egytantermes iskolámban a lámpa. Kimentek a gyerekek, sötéttedéssel jöttek a felnőttek. Akkor még az írástudatlan nem szégyellte, nem tagadta tudatlanságát. Gyermeki tisztasággal érdeklődött, gyötrődött a betűk fölött. Dóczi Gyura bátyám is ott ült az írni tanuló közt. Gyanúja alól nem oldozott föl. Nem beszélt róla, hanem az egész családukra kiterbélyesítette.

A legkisebb húgom, Mariska, magtári rostánál gebedezett, mióta elérte a szelektor hajtókarját, és, ahogy mondták az idegenek, egyik segédtsitnek a strózsájkául szolgált. Ő ugyan

tiszta szerelemből cselekedett, de a csizmanadrágos leszek úrnak csak egy szép kis aprócska virágszirom volt a húgom, aki ha elvész, ugyan ki is veszi észre?

Hanem Marisunk a bezárt segédtszteket kiszabadította, mielőtt azokra akármi ítéletet hozott volna a tiszai direktórium vészbírósa. De akárhogy fenyegette a kemény cselédi szigor, ki nem vallotta tettét. Se hős, se mártír, csak ember. Annak is esendő.

Én apám neveltje voltam. Tiszta szívből hirdetem az új világ erényeit, eljövendő szép jövőjét, de ha szólítottak, hogy temetésre menjek elénekelni valamelyik megboldogultat, ugyan mit mondhattam volna? Kaparják el, mint a döglött kutyát?

Mentem. Katolikusoknak a circum dederummal szolgáltam, reformátusoknak az ő hitük szerinti énekekkel. Bennem talpon állt a szolgálat, hiszen a tanítószámom is ezt parancsolta. Szolgálj az embert minden igaz mozdulatában. Mi az igaz? Tudtam, hogy apáméknak igazuk van, ők évszázadokra visszamenően az idegekben hordták minden őseink baját, bánatát, szenvedését. Joguk van bármire. A kasznárt lelőhetik. De bennem egy kicsi kérdőjel mindig felgömbült. Hogy ezzel aztán előbbre jutunk? Megölni a kasznárt semmi, a bosszú puskának. De mi lesz ettől jobb. A kenyér nagyobb lesz, a petróleum szebben világít?

Tudtam, hogy álláspontom, ami a kasznárt illetve, a mai megítélés szerint is sima gyáva-ság. Opportunizmus. Azt tartom, a nemzet napszámosa fogja a kezét annak a népnek, amelyik közegéből kivirult. Fogja minden bajában, gyötrelmében. S ha a kútba akar ugrani, tartsa vissza, ha magának akar ártani, tartsa vissza! És vezesse a legjobb tudása szerinti igaz utakon!

Az események olyan sebesen taposták egymás sarkát, én bizony nem nagyon pirultam el gyáva-ságomon. Vittem, mert vihettem gyerekeimet a nyári szünet heteiben Nyíregyházára, Debrecenbe, még a Károlyi kertbe is eljutottunk. Mikor, mivel. Katonavonatokon, lovas koscsikon.

Gyerekeim, ahogy ebben a koromban én is, a kabátjuk ujjába törölték az orrukat. A lányok a pöndölyük aljába. Világot látni, ismeretet kanalazni, kiemberesedni, mindig is a szándékaim között élt. Örömről nem tartott tovább a proli diki 144 napjánál.

Augusztus 9-ére virradóra, riadót vertek a dókán. Pedig nem szolt már vagy nyolc nap óta. Ahogy a tiszai fronton elhallgattak az ágyúk, hozta fölfelé a víz telefonja a hangjukat, de ahogy azok elhallgattak, félelem szivárgott közénk. Augusztus kilencére virradóra, úgy három óra körül megverik ám két kalapáccsal a gőzekevasat. Ugrálunk elő, mi hír, baj zörömből rajtunk?

A kasznár egy szakasz darutollas katonával áll a dóka körül, szétdobott lábakon cövekel, mintha tegnap hagyta volna abba az intézkedést. Nézi köréóvatkoskodásunkat, ahogy a napszámos gyülekezőket fürkészté valamikor a fentebb való időkben. Percek telhetnek, mire az emberfércekből gombolyog sűrűsödik össze.

— Dóczy Gyura! — kiáltott huszártrombitával versenyre menő hangján.

Gyura bácsi, mint húsz éven át mindig, parancstudóan lép eléje, félárbocos gatyaszára alól előfehérlék visszeres lába.

— Nahát elnök elvtárs, el is várom a jelentkezését!

— Sós Márton, kocsiból hirtelenedett titkár, lépjen elő!

Kilépett a szép szál prádéskocsisi tartású ember.

— Na, mindjárt együtt a direktórium!

— A hat vörösőr!

Egyenként mentek pár lépést a kiszólitottak mellé.

— A puskák?

Egy ügyes darutollas már a szíjkuznál fogva ott rázta a markában, mutatva, hogy már lezajlott a házkutatás. Hat puskánál több nincs az uradalom területén.

— Kötözzétek meg őket! Irány a répagödör! A többit már tudjátok. De a lábát ne rázza meg többet egy se!

Szorító a csönd. Odaállok a kasznár elé.

— Maga nem azért kapta vissza az életét, hogy most másokét elvegye!
— Kuss legyen! Kössétek meg ezt a tetves cselédtanítót is! Gyávaságból egyszer eleresztett a hülyéje, érdemel más sorsot?

Anyámék rázendítettek. De apraja, nagyja. A gyerekek, mint akiket késsel hasogatnak, úgy visítottak föl a kivilágosodó égre.

A darutollasok teljesítették a parancsot. Húztak, lökdéltek bennünket a répavermek felé. Az utunk a szérűskertek kazlainak utcáján vezetett a gödrök felé. Már láttuk a széttúrt földkupacok hepehupáit, amik telente fagytól óvták a baromi táplálékot. Éles hangra kapjuk föl fejünket.

Egy századnyi vöröskatona vett körül bennünket. Senki se mozduljon, mert az a halál fia!

Egyik dermedtségből a másikba. A darutollas kivégző osztag is szuronyszögezve adta a díszkíséretünket, de hát bennük is megfásodott az eleven. A vörösök, nyomatékot adva a szavuknak, eresztették hamarmérges puskáikból kifelé a füttyülve magyarázó meggymagot. Nem csak beszéltek, de éles volt mindenük. Elszántságukhoz egy hajszálnyi kétely nem férhetett. Kimarták a fehérek kezéből a puskákat, a rólunk leszedett kötőfékekkel őket foglalták össze. Vissza a dóka tövébe!

— A többi jómadár? — kérdezte a parancsnok.

— A kastélyban főznek, már csapra ütötték a pincebeli borokat! Tíz percen belül minden kasznári katona ott állt, ahol mi fél órával korábban. Halálra ítélve.

Ha nem velem történik ez a sebesen vágató esemény, ha más mondja, azt szóлом neki, meséljen annak a pirosszemű édes öreganyjának.

Az események után kilencvenöten emlékeztünk egyformán a történetekre. Évtizedeken át téma volt közöttünk. És még egy csavarfordulat a kriminek beillő történetemben. A vöröskatonák százada, minket menekítő százada, a debreceniek utóvédjéül szolgált. Kassa alatt érte őket a Vyx kisubixoló parancsa. Onnét húzódtak hazafelé. A tragikusnak indult éjszakán úsztattak át a Tiszán, s itt a békésnek hitt tanyazugban szárítkoztak a kazlak között, amikor a nagy jajgatásra puskához kaptak. Az őrségük ugyan már a dóka riadójától csőre töltött puskával figyelte az eseményeket. Mire minket a gödrök felé rugdaltak, akkor már talpon volt mindenki, s olyan szoros gyűrűbe szorították a fehéreket velünk együtt, hogy onnét egy egér sem tudhatott volna elfutni.

Fordulat, fordulat hátán. Most a vörösszázad akart igazságot venni a darutollasokon. Mondom a parancsnoknak, Bodnár Lajos debreceni asztalos legények, hogy az sem tenne jót már senkinek. Ha annyi életet kapnának a mieink közül kimúltak, ahányan itt hirtelen eloltjuk a gyertyáját, hát még meg lehetne gondolni. De hát kinek használ?

— Nektek! — rikkantott rám a sokat próbált hadfivá sanderedett asztaloslegény. Ha mi kihúzzuk a lábunkat, nektek esnek, kivégeznek bennőtöket!

Ment a vita órákon át, amíg ezek a különítményesek az üres téglamagtár vaspántos ajtója mögött mondták a Miatyánkúristent.

Abban maradtunk, hogy estig elmegy a vörösszázad, reggel nyissuk az ajtót előttük, de lássuk a következményeit.

Úgy is tettünk. A fehérszakasz mordályait behánytuk a Tiszába, a mi megmentőink pedig dülőlőtről dülőlőtra haladva csapásoltak hazafelé.

Reggel nyitom a magtár lakatját. Egy lélek nem mozdult. Előbb azt hittem, a szabadításukban már megint megelőzött valaki. Marisunk?

Benézek, ülnek a fagarádicson, elkészülve arra, hogy kézigránát repül közéjük, vagy az állványos géppuska gyorstüze.

Az első meglepődöttség feloldotta görcsös mozdulatlanságukat, amikor az ajtó ellenfényében csak engem láttak. Távollabb anyakecske legelezett két gidájával.

Szégelyelni kezdték félelmüket. A kasznár kérdezte, hová mentek a vörösök. Kész voltam a válasszal. Mondom, bementek Mándokra, de idelátnak. Estére talán vissza is jönnek.

— Ne hazudozz! Itt vannak!

— Elmentek, nyugodtan kijöhetnek. Párszor már bizonyítottam a szavam hitelét.

Akkor oldalogtak ki, körülkémleltek. Egy falat kenyeret nem kértek. Úgy elpárologtak, nem jött róluk semmi hír.

December körül megérkezett Gremesperger úr. Károlyi Miska szolgálatáért ő is csücsült valahol Pesten néhány hónapi vizsgálati fogságot. Jött, és úgy örült, mint aki a családjá körébe érkezett. Még a bűneinket is érénynek számította. Hogy szétosztottuk a gabonát, lábasjóságot, kastélybéli himmi-humikat.

— Jól tettétek! Sokat gondoltam rátok, hogy éltek meg? De volt eszetek!

Tavaszkodott, amikor a kasznárt is visszahozta a lába.

A kalap karimája alól lesett ki, míg a kastélyhoz oldalazott. Naphosszat tárgyalt az úrral. Mit beszéltek, mit nem, másnap reggelre nem volt a tanyában. Gremesperger bölcsen tudta, hogy most a muszáj egy ideig pisszt int a haragosoknak, de egyszer kifakad a harag, s annak emberhalál lesz a vége. Eltette a kasznárt a nagyállói pálinkagyárba számtisztnek.

Ahogy a puskák elmúltak sem remélhettük, hogy fölsüt a napunk. A nép, azaz mi, az idegrendszerünkkel emlékeztünk megpróbáltatásainkra. A kor is sugalmazza, hogy csak lát-szat a béke. Dózsa kori szigor és nincstelenség közöttünk. Sárházak, földházak, szemenként megszámlolt gabona, s vakság.

A Tiszáig láttunk el, a reggelitől az ebédig. Dózsára, mint a megváltóra, úgy sóhajtott itt a nép. Történelmi forrás talán soha elő nem kerül. De apámék szépőregapjáéknak a legszebb öregapjáékon át örököltük idegszálaink telefondrótjain át, hogy nagy vész pusztított közöttünk, a megpörkölt emberhús émelvítően fanyar, félelmes szaga máig az orrunkban lakik. A Tiszakönyök 53 faluja volt bűnös Dózsa követésében. Húsban égtek a máglyák, ahol a karóba vont parasztok hosszú kínhalállal lakoltak. Pálca, Ladány, a munkácsi körzet több mo-csárvárában, földsáncában, a huszti, tokaji várakban működött a hóhér.

És az akasztófák minden falu szélén fenyegették a legjámborabb embert is. Pátroha hatá-rában az Akasztóhegy, Benk határában az Égetődomb, a Nyúzóhegy ennek az emberhúszagú világnak az emlékezetét őrzik.

Hetvenéves koromig, ötvenkét éven át tanítottam. Huszonnyolc évig a tanyában, az első helyemen, 24 évig a faluban, ahová minden reményeinkkel vágytunk. Faluban tanítani, a be-teljesült boldogságnak számított. Négy-ötezer gyereknek megérintettem kirügyező eszmélke-dését. Ötvenkét év alatt tanítottam az első tanítványaim unokáit is.

Hogy elketyeg az emberrel az idő! Aki él gyerekeim közül, az emlékezik rám. Talán hálás is. Ez a legnagyobb fizetségünk. Emlékeznek, némelyek leveleznek velem. Nyaralásaik során főlemlegethetnek, üdvözlő kártyákat küldenek. Fölmelegszem olvasásukkor. De néha nagyon kell srófoljam az eszem, hogy fölidézzem képüket, hangjukat, jelességüket valamiben, csínye-ikben, észjárásukban. Néha napokig elmatatok, melyik is lehetett az illető. A többség a tájban maradt. Azokkal egy levegőn élek. Vonzalmuk köszönésükben jelentkezik. Csak az egykori tanítónak jár ki az a kedvesség, amit tőlük kapok. Talán nem beképzeltség. Mindnek érzek fe-je biccentésében, kalapja emelésében valami kicsi örömes emelkedettséget. Így fizetnek egyko-ri munkálkodásomért.

Az uradalmi gépész fia, Korbász Binder, a háború során kikerült Ausztráliába. Olykor írogatott a sorsáról, élete fordulásairól. Egyszer, mint aki megbolondult, arra kért, hogy tud-jam meg, eladó-e a mándoki malom, aminek a gépészházában született, mert ő azt megvásá-rolná, s neki ajándékozná a népnek. Legszebb szíve vágya teljesülne.

Írtam neki, drága fiam, az a nép malma már 1948 óta. Ezen elhallgatott vagy két évig. A legközelebbi válaszában kérdi, hogy vehetne-e vagy küldhetne-e egy csodálatos hajót a Tiszá-ra, amin ingyen utaznának az erre való népek.